

פרשת ויקרא

כפייה במצוות

[א]

עד שיאמר רוצה אני

אם עלה קרבנו מן הבקר זכר תמים יקריבנו אל פתח אהל מועד יקריב אתו לרצונו לפני ה'. (ויקרא פרק א, ג) כתב רש"י יקריב אתו - מלמד שכופין אותו, יכול בעל כרחו, תלמוד לומר לרצונו, הא כיצד כופין אותו עד שיאמר רוצה אני.

עד שיאמר רוצה אני

ידועים הם דברי הרמב"ם (הלכות גירושין פרק ב, כ) מי שהדין נותן שכופין אותו לגרש את אשתו ולא רצה לגרש, בית דין של ישראל בכל מקום ובכל זמן מכין אותו עד שיאמר רוצה אני ויכתוב הגט והוא גט כשר. ולמה לא בטל גט זה שהרי הוא אנוס בין ביד גוים בין ביד ישראל, שאין אומרין אנוס אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר שאינו מחוייב מן התורה לעשותו, כגון מי שהוכה עד שמכר או נתן, אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצוה או לעשות עבירה, והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו, או עד שנתרחק מדבר שאסור לעשותו, אין זה אנוס ממנו אלא הוא אנוס עצמו בדעתו הרעה. לפיכך זה שאינו רוצה לגרש, מאחר שהוא רוצה להיות מישראל רוצה הוא לעשות כל המצוות ולהתרחק מן העבירות, ויצרו הוא שתקפו, וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני, כבר גרש לרצונו.

מצוות צריכות כוונה

יסודו של הר"מ שהיכא שכפאוהו ב"ד נחשב שעושה ברצון, משום שזה הרצון האמיתי שלו, נוגע לענין אחר לגמרי. שכבר הקשו האחרונים היכא שכפאו יהודי לקיים מצוה למה יצא ידי חובתו, הרי קי"ל מצוות צריכות כוונה, וכאן הרי אינו מתכוון לשם מצוה. והנה הגמ' בראש השנה (כח, א) מביא ברייתא, שלחו ליה לאבוה דשמואל כפאו ואכל מצה יצא, כפאו מאן אילימא כפאו שד, והתניא עתים חלים עתים שוטה, כשהוא חלים הרי הוא כפקח לכל דבריו, כשהוא שוטה הרי הוא כשוטה לכל דבריו, אמר רב אשי שכפאוהו פרסיים. והק' הריטב"א למה לא מוקמינן בשכפאוהו ב"ד כאותה שאמרו (כתובות פו, א) אמרו לו עשה סוכה, ואמר איני עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו או עד שיעשהו, וי"ל דאי בב"ד של ישראל ודאי כיון דעביד, גמר ואכל לשם מצוה דאמר מצוה לשמוע דברי חכמים, כדאמרינן בגט המעושה בב"ד דישאל (ב"ב מח, א). וזה מעין דברי הר"מ שהיכא שכפאו ישראל, בסופו של דבר עושה המצוה מרצונו.

כוונת הכופה

ועי"ע בספר יום תרועה (ראש השנה כח, א) שג"כ הק' למה נקט הגמ' כפאוהו פרסיים ולא ישראלים, ות' שאם כפאוהו יהודים פשיטא דיצא, דהוי ליה כאילו הוא כיון לצאת, כדאיתא פ"ב דחולין בנדה שנאנסה וטבלה, ר"א טהורה לביתה ואסורה לאכול תרומה, הרי דהאשה דאנסה לחברתה ואטבלה, אפילו למ"ד דטבילת נדה להתירה לבעל בעי כוונה, כונת חברתה מועיל לה כאלו נתכונה היא, וה"נ אם יהודים כפאוהו פשיטא דיצא, שכוונת הכופה מועיל למי שכפאוהו, אפי' למ"ד מצוות צריכות כוונה.

על החידוש של היום תרועה שכוונת הכופה יועיל למי שעושה המצוה, תמה עליו הערוך לנר, דאיך שייך דאחר מכוון בשבילו והוא יוצא, וכי נימא דאם אחר עושה מעשה בשבילו יוצא, ומ"ש כוונה ממעשה אם כוונה צריכה להמעשה. ומה דמייתי מאנסה חברתה וטבלה אין ראייה לזה, דשם הכוונה היא שנודע שטבלה כראוי, דאם לא כיונה חיישינן דלמא לא שמרה דיני חציצה וכדומה, ולזה שפיר מהני כוונת האשה המטבלה.

ומה שהקשה דהא שמעינן מברייטא דכתובות (פ,א) דכפייה מועיל למצוה, לענ"ד י"ל דשם לא כתוב רק שכופין לעשות סוכה ולולב, דהיינו מי שאינו רוצה לבנות לו סוכה בערב סוכות ולהכין לו לולב כופין אותו, דכן משמע מלשון אומרים לו עשה סוכה כו' ולא כתיב שב בסוכה ואינו יושב, ועל לולב ג"כ לא אמר טול לולב אלא אמר סתם לולב, דמשמע דקאי על עשה דרישא, ואעפ"י שמסיים ואינו נוטל, (בגמ' שלנו כתוב לולב ואינו עושה, ועי' לקמן שיש גורסים לולב ואינו נוטל) ע"כ הפירוש דמגלה רצונו שאינו רוצה לטול.

ועי"ש (בערול"נ) שע"כ צ"ל כן, דהרי מצות עשה דלולב אינה רק ביום ראשון, דשאר ימים דרבנן, וביו"ט ודאי אין לומר מכין אותו עד שתצא נפשו, דהרי אין ממיתין אפילו חייבי מיתות ב"ד ביום טוב, וא"כ ע"כ לא איירי רק מעשייה דהיינו ההכנה לסוכה ולולב, והעשייה ודאי אינה צריכה כוונה, ולכן לא שמעינן משם דמצות אינן צריכות כונה. מה שנוקט כדבר פשוט שעל מצות דרבנן אין כופין, לא פשוט בכלל, עי' בזה לקמן מה שכותב הר"ן.

ומה דבאמת לא כתוב בברייטא שב בסוכה וטול לולב, י"ל עפ"י הנ"ל דבזה לא שייך מכין עד שתצא נפשו, דעשה דלולב אינה רק ביום טוב, ובסוכה עכ"פ ביום ראשון לא שייך כן, כיון דהוא יום טוב, ולכן נקט העשייה שהיא בחול. אבל כותב הערול"נ ששוב בא לידי הריטב"א וראיתי שהקשה ג"כ קושיא זו למה לא קאמר דכפאוהו ב"ד של ישראל, ותירץ ויש לומר דאי בב"ד של ישראל ודאי כיון דעביד גמר ואכל לשם מצוה דאמר מצוה לשמוע דברי חכמים, כמו דאמרינן בגט המעושה בב"ד של ישראל עכ"ל.

[ב]

כפייה או עונש

כבר הבאנו הגמ' במס' כתובות (פ,א), תנינא במה דברים אמורים במצות לא תעשה, אבל במצות עשה כגון שאומרינן לו עשה סוכה ואינו עושה לולב ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו. יש להסתפק בגדר דין כפייה על המצוות, האם אין כאן אלא דין כפייה כדי שיקיים המצוה, או דילמא שיש כאן ענין של עונש, דהיינו שמכין אותו משום שמורד בה' בזה שאינו מוכן לקיים מצוותיו.

אין עונשין בשבת

והנה כתב הרמב"ם (הלכות שבת פרק כד הלכה ז) אין עונשין בשבת, אף על פי שהעונש מצות עשה אינה דוחה שבת, כיצד הרי שנתחייב בבית דין מלקות או מיתה אין מלקין אותו ואין ממיתין אותו בשבת, שנאמר (שמות ל"ה) לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, זו אזהרה לבית דין שלא ישרפו בשבת מי שנתחייב שריפה והוא הדין לשאר עונשין. ועי' במגן אברהם (סימן שלט ס"ק ג) שהביא שבמנין המצות (סי' שכ"ב) משמע דדוקא בדבר שיש בו חילול שבת אסור מדאורייתא, וכ"מ בגמ' (שבת קו) גבי הבערה, א"כ הקשה המ"א למה גם מלקות אסור, ותי' שאפשר דבמלקות נמי איכא חילול שבת כגון שעושה חבורה.

עוד כתב ואפשר דמרבוי דקרא דבכל מושבותיכם נפקא לן שאין דנין כלל, אלא שהקשה דבסנהדרין (לה,א) משמע דוקא בדבר שיש בו חילול שבת, וכ"מ בתוס' שם. רצה לומר שהגמ'

דנה שם למה אסור לגמור הדין בשבת ולהרגו בשבת, וז"ל הגמ', לדייניה במעלי שבתא וליגמריה בשבתא וליקטליה בשבתא, ומשני אין רציחה דוחה את שבת. וכתבו בתוספות בשריפה ניהא, אפילו למ"ד מקלקל בהבערה פטור, דיש בה חילול שבת משום פתילה, דאמר (יבמות ו, ב) מה לי בישול פתילה מה לי בישול סממנים, ובשאר חייבי מיתות נמי אפילו למ"ד (כתובות ה, ב) דמקלקל בחבורה פטור הכא חשיב תיקון דיש לו כפרה. הרי לן להדיא דרק היכא שיש חילול שבת אסור להעניש, היינו שמ"לא תבערו אש" לומדים שאין עונש ב"ד דוחה שבת, אבל היכא שליכא חילול שבת אין איסור כלל.

על מה שכתב המ"א שאפשר דמרבוי דקרא דבכל מושבותיכם נפקא לן שאין דנין כלל, כתב הגרע"א שמכל מקום באומר סוכה שאיני עושה, דהדין דמכין אותו עד שתצא נפשו לקיים העשה, **ולא בדרך עונש**, י"ל דמותר אף בשבת. הרי לן להדיא דעת הגרע"א, שאין כאן אלא דין כפייה ולא עונש. אבל יש להעיר עליו שהרי המ"א חושש לחבורה במלקות, א"כ גם במכות מרדות קיים החשש הזה, ובפרט שהדין הוא שמכין אותו עד שתצא נפשו, אז איך יכול להכותו מכת מרדות בשבת ויו"ט. (כטענת הערול"נ לעיל)

לפום ריהטא יש להביא ראיה לדברי הגרע"א, שהרי מי שאינו רוצה ליטול לולב או לאכול בסוכה, שהדין הוא שכופין אותו מיירי ביו"ט, א"כ מבואר שגם ביו"ט הדין הוא שמכין אותו עד שתצא נפשו. אבל כבר הבאנו דברי הערול"נ שהדוגמאות שהובאו בגמ' הם סוכה ואיני עושה לולב ואיני עושה, ועשיית הלולב ובניית הסוכה מיירי בערב יו"ט. אבל מדברי הריטב"א שהבאנו לעיל, מבואר ששיך כפייה גם באכילת מצה, ולכאורה מיירי ביו"ט עצמו. ועי"ע בחידושי הרמב"ן (קידושין יג, ב) שגורס לולב אינו נוטל סוכה איני עושה מכין אותו עד שתצא נפשו. וכ"ה בשו"ת הרשב"א (ח"ד סי' רסד), וכ"ה הוא בכמה וכמה ראשונים, א"כ מבואר ששיך כפייה גם ביו"ט.

[דרך אגב מהא דאמרינן שכופין על עשיית הסוכה ולולב, משמע דלא כמו שחידש החיי אדם (כלל סח) שלא חייב לעקור דירתו כדי לקיים מצוה, כגון מצות שופר היכא שאין שופר היכא שהוא גר, משום שחייב המצוה לא חל עליו עד שיגיע הרגל, ואז הוא אנוס בקיום המצוה, וכאן רואים שמוטל עליו להכין להמצוה, ואפילו כופין עליו. אבל לפי גירסת הרמב"ן ורשב"א ליכא ראיה, משום דמיירי בכפייה על נטילת הלולב, וממה שכתוב (אפילו לדבריהם) סוכה ואיני עושה, י"ל כדברי השאילתית שיש מצוה בעצם בניית הסוכה.]

מתן שכרה בצדה

הגמ' במסכת חולין (קי, ב) כותב כך, אדהכי אייתוה לההוא גברא דלא הוה מוקר אבוה ואמיה, כפתוהו, אמר להו שבקוהו דתניא כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה. וכתב רש"י כפתוהו, על העמוד להלקותו כדתניא (כתובות פו, א) במה דברים אמורים דארבעים ותו לא, במצות לא תעשה שכבר נעשית העבירה, אבל מצות עשה שלפניו ואינו רוצה לקיימה, כגון אומרין לו עשה סוכה ואינו עושה, עשה לולב ואינו עושה מכין אותו עד שתצא נפשו. ועי"ש שמסביר הת"ל של הגמ' שהיכא שמתן שכרה בצדה לא כופין, שלכך פירש מתן שכרה, לומר **אם לא תקיימנה זהו עונשו שלא תטול שכר זה**.

דברי רש"י צריכים ביאור, שאם נאמר כפשוטו שכל הענין של כפייה במצוות הוא כדי לכופו לקיים המצוה שמוטלת עליו, א"כ מה בכך שהתורה גילה שזהו עונשו, אבל סוף כל סוף יש לו חיוב לעשות המצוה, א"כ למה לא נכוף אותו לקיים מצוה אע"פ שמתן שכרו בצדו, האם נאמר שיכול לומר איני רוצה לקיים מצות כיבוד אב ואם, ואני אפסיד השכר. וע"כ צריך לומר שס"ל לרש"י שגדר הכפייה אינו כדי שיעשה המצוה, אלא שזה גדר של עונש על מה שאינו רוצה לקיים המצוה, ולכן במצוה שמתן שכרה בצדה אין כפייה, שעונש ביטול המצוה הוא שאינו מקבל השכר.

עשה דוחה ל"ת

ידועים הם דברי הרמב"ן (שמות פרק כז, ז) שמסביר למה עשה דוחה ל"ת, והוא כי יש עבודה מאהבה ויש עבודה מיראה, והעושה מצות אדוניו אהוב לו ואדוניו מרחם עליו, והנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו, ולכן מצות עשה גדולה ממצות לא תעשה, כמו שהאבה גדולה מהיראה, כי המקיים ועושה בגופו ובממונו רצון אדוניו הוא גדול מהנשמר מעשות הרע בעיניו, ולכך אמרו דאתי עשה ודחי לא תעשה.

הרמב"ן שם מוסיף שמפני זה יהיה העונש במצות לא תעשה גדול, ועושין בו דין כגון מלקות ומיתה, ואין עושין בו דין במצות עשה כלל אלא במורדין, כמו לולב וציצית איני עושה, סוכה איני עושה, שסנהדרין היו מכין אותו עד שיקבל עליו לעשות או עד שתצא נפשו. הרי לן להדיא בלשונו של הרמב"ן שגדר של כופין הוא עונש של "המורדין".

יורדין לנכסיו

אבל לכאורה אין כוונת הרמב"ן שאין כאן דין כפייה רק עונש, שהרי הרמב"ן (בבא בתרא קעה, ב) בסוגיא דשיעבודא דאורייתא, דן איך אפשר לומר שיעבודא לאו דאורייתא, ומן התורה לא נחתינן לנכסיה, והא כתיבי תשלומין בתורה, מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם, חיים שנים ישלם, שלם ישלם המבעיר את הבערה וכו', ותי' הרמב"ן דאנן הכי קאמרינן כיון דפריעת בעל חוב מצוה מן התורה, וכופין על מצות עשה אף אנו יורדין לנכסיו ומקיימין לו מצות עשה שלו בעל כרחו. הרי לן להדיא שמדין כפייה אפשר לרדת לנכסיו, ושם זה אינו עונש שאינו משלם אלא מה שחייב, וע"כ נאמר שהדין של מכין אותו עד שתצא נפשו אינו רק ענין של עונש, אלא גם דין כפייה.

עונש על ביטול עשה

הגמ' במסכת מנחות (מא, א) מביא שמלאך פגש ברב קטינא, שהיה לבוש בגד של פשתן בלי ציצית, (שקי"ל סדין בציצית פטור משום גזירה אטו כסוס לילה) אמר ליה קטינא קטינא, סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא, ציצית של תכלת מה תהא עליה, אמר ליה ענשיתו אעשה, אמר ליה בזמן דאיכא ריתחא ענשינן. וכתבו בתוספות ד"ה ענשיתו, שדווקא כי האי גוונא שאדם לובש בגד שפטור בציצית, שאין אדם חייב לקנות טלית המחוייב אם אין לו, אבל עשה גמור אפילו בית דין של מטה היו מכין אותו עד שתצא נפשו. ואם איתא שאין כאן אלא ענין של כפייה על המצוות, מה זה קשור למה שהגמ' אומרת שאין מענישין על ביטול עשה, אלא ע"כ שהדין של מכין אותו עד שתצא נפשו יש בו גם משום עונש.

שיטת רבינו יונה

רבינו יונה בספרו שערי תשובה (שער ג, יא) כתב וז"ל ועתה נדבר בענין עונש בטול מצות עשה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (חולין קלב, ב) אם יזהירו את האיש לעשות סוכה או לולב ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו. ואמרו (ראש השנה יז, ב) כי האנשים אשר לא הניחו על ראשם תפלין מעולם הם הנקראים פושעי ישראל בגופם, וענשם חמור מן העובר פעם אחת על חייבי כריתות ומיתות בית דין, ואמרו (שם) כל שעונותיו מרובים מזכותיו, ובכללם עון פושעי ישראל בגופם, כגון שלא הניח תפלין מעולם. ואמרו (סנהדרין צט, ב) מי שמקל בענין מצות עשה, כמו המבזה חולו של מועד שיש בו מצות עשה, שנאמר (שמות כג, טו) "את חג המצות תשמור", אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא. הרי שרבינו יונה כשהוא דן של חומר העונש של ביטול מצות עשה, כלל הענין של מכין אותו עד שתצא נפשו, מבואר שגם הוא ס"ל שיש כאן ענין של עונש, לא רק כפייה כדי לקיים המצוה.

חילוק בין מלקות ארבעים ומכת מרדות

הר"ן (כתובות טז, ב בדפי הרי"ף) מביא דברי הערוך (ערך מרד) שמלקות דאורייתא הוא על חייבי לאוין באומד ובהתראה, ובעינן מכה משולשת, כדכתיב ארבעים יכנו לא יוסיף, ואמרו חכמים מנין הסמוך לארבעים. אבל עובר על מ"ע כגון סוכה ולולב ואינו עושה, היו מכין אותו עד שתצא נפשו, בלא אומד ובלא מכה משולשת, וכן עובר על דברי חכמים היו מכין אותו בלא מספר ובלא אומד, ולמה קורין אותו מכת מרדות מפני שמרד בדברי תורה ובדברי סופרים עכ"ל.

היה לו לבעל הערוך ה"א, שכמו לחייב מלקות ארבעים צריך אומד והתראה, ה"נ לחייב מכת מרדות (כולל לולב ואינו עושה) ג"כ צריך אומד והתראה, ואת"ל שאין כאן אלא ענין של כפייה על המצוות, מה הה"א לדמות לחיוב מלקות, אלא ע"כ שגם דעת ערוך הוא שיש כאן ענין של עונש. עוד יש להוכיח מהא דכתב הערוך שלשון מכת מרדות הוא מפני שמרד בדברי תורה, משמע שזה ענין של עונש על המרד.

[ג]

מכת מרדות

באיסור דרבנן

על עיקר דברי הערוך שכתב וכן עובר על דברי חכמים היו מכין אותו בלא מספר ובלא אומד, עי' בשו"ת הריב"ש (סימן צ) שהוקשה לו להשוואל, איך אפשר שיחמירו וילקו העובר על דברי חכמים עד שתצא נפשו, והעובר על ד"ת באיסור כרת מכין אותו באומד, נמצא שיותר יענש על דבר קל מדבר חמור, ובכל מקום בתלמוד ובספרי הרמב"ם נמצא כתוב חייב מלקות בדבר חמור, ובדבר קל כתוב אינו לוקה, אבל מכין אותו מכת מרדות.

הריב"ש ענה לו, שמלקות של תורה הוא חמור ממכת מרדות, כי מלקות של תורה הוא על בשרו ממש, והשליש מן המכות על לבו, והרצועה היא מעור של עגל כפולה לשנים, ושנים לארבעה, ושתי רצועות של חמור עולות ויורדות בו, ורוחב הרצועה טפח, והמכה מכה בכל כחו. ולפי שקרוב שימות המוכה מחמת המכות החזקות ההם, צריך אומד מתחלה, שהב"ד יראו באומד הדעת אם יוכל המוכה לסבול המכות מבלי סכנת מיתה, ואם יראו בעיניהם שאין יכול לסבולן לפי כחו, יפחתו לו מן המכות. אבל מכת מרדות אינו בדרך זה, אלא שמכין אותו לפי ראות ב"ד לתוכחות מוסר, ואף אם יכול לסבול יותר, אין מכין אותו אלא לפי חומר הדבר שעבר בו.

והתוס' אמרו, שאף במכת מרדות מספר המכות הם כמספר של תורה, אלא שאינן חזקות כמותן. וזה לפי שאמרו חז"ל (קדושין כח) הקורא לחברו עבד יהא בנדוי, ממזר סופג את הארבעים, וזה אינו אלא מלקות מדרבנן, ואמרו בו סופג את הארבעים. ואין בשום מקום, בעובר על דברי חכמים, מכין אותו עד שתצא נפשו. ולא נזכר זה אלא במצות עשה של תורה, שיש לו זמן לקיימה, וב"ד מתרין בו לקיימה, והוא מעיז פניו ואינו רוצה, כדאמרין (כתובות פו, א) אמר ליה רב כהנא לר"פ לדידך דאמרת פריעת בע"ח מצוה, אמר לא בעינא למעבד מצוה מאי, א"ל תנינא בד"א במצות ל"ת אבל במ"ע, כגון שאומרין לו עשה סוכה ואינו עושה, לולב ואינו נוטל, מכין אותו עד שתצא נפשו, וזה משום דבכל שעתא בקום ועשה קאי. ואי עבר זמן מצוה לא מלקינן ליה כלל, שאין מלקין למי שעבר על מ"ע, עכ"ל הריב"ש.

ומסיק הריב"ש שבעל הערוך ז"ל, בסוכה ולולב הוא שהזכיר מכין אותו עד שתצא נפשו, ובעובר על דברי חכמים ז"ל הזכיר בלא אומד ובלא מספר, ולא אמר עד שתצא נפשו.

מכת מרדות עד שתצא נפשו

ולא כן הבין הר"ן את דברי הערוך, שהרי הר"ן כתב עליו וז"ל, שנראה מדבריו דמכת מרדות הוא

עד שתצא נפשו, ואף הרמב"ם ז"ל כתב (פרק ו' מהל' חמץ ומצה) אסרו חכמים לאכול מצה בערב פסח, ומי שאכל מצה בע"פ היו מכין אותו עד שתצא נפשו, ולפי דבריהם יש בזה חומר בדברי סופרים יותר מדברי תורה. הרי לן להדיא שהבין בדעת הערוך שגם בעובר על מצוה דרבנן מכין אותו עד שתצא נפשו. ממשיך הר"ן שהר"ם הלוי ז"ל כתב שהיו מכין אותו באומד, ולהקל ממלקות של תורה, ונראין דבריו. ומיהו ודאי מכת מרדות שהיא על עבירה נמשכת, היו מכין אותו עד שתצא נפשו, או עד שיקבל עליו דברי חכמים, אבל כל שאינו אלא כדי לעונשו על מה שעשה, נראין הדברים שהיו מכין אותו כפי אומד ב"ד ולהקל ממלקות של תורה.

[ד]

על מה כופין

חילוק בין קודם שעבר לאחר שעבר

הר"ן מחלק כאן בין מכת מרדות בעבירה נמשכת, לבין מכת מרדות על עבירה שכבר עבר עליו. ויש להעיר שהגמ' בכמה מקומות (כתובות פו,א חולין קלב,ב ועוד) אומרת בד"א במצות לא תעשה, (שלוש ארבעים ותו לא- רש"י חולין קי,ב) אבל במצות עשה כגון אומר לו עשה לולב ואינו עושה מכין אותו עד שתצא נפשו, משמע שהחילוק הוא בין עשה ללא תעשה. אבל עי' בחי' הר"ן (חולין קלב,ב) שכתב דמצות עשה ולא תעשה לאו דווקא, אלא הכא ה"ק במה דברים אמורים דמלקין אותו ארבעים ותו לא, במצות ל"ת רצה לומר שמכין אותו ואומר לו לא תעשה עוד מה שעשית, ואז כיון שהעבירה עשויה לא מלקין ליה תו, וכן כיון שעבר סוכות ולא נטל לולב או שלא ישב בסוכה, כיון דלית ליה שוב למיתב בסוכה ויטול לולב, מלקינו ליה ארבעים חסר אחת ותו לא, וכן אם אכל חמץ בפסח אחר שהעבירה עשויה, אבל אם היה פסח והיה אוכל חמץ מלקינן ליה ולא רצה לעמוד מלאכול חמץ, אע"ג דמצות ל"ת הוא מחינן ליה תו עד שיאמר רוצה אני או עד שתצא נפשו.

הר"ן חידש לנו יסוד שאין החילוק בין עשה לל"ת, אלא בין קודם העבירה לאחר העבירה. ואחרי שעבר העבירה אז גם בביטול עשה לוקה ארבעים, וגם בעבירת ל"ת מכין אותו עד שתצא נפשו, היכא שעדיין עומד במרדו. וזה מתאים למה שכתב במסכת חולין, שאפילו במילי דרבנן היכא שהיא עבירה נמשכת, אז מכין אותו עד שתצא נפשו. ועי' בשו"ת חתם סופר (חלק חושן משפט סימן קעז) שכתב שדברי חי' ר"ן לחולין (קל"ב) תמוהים, שכתב ששיעור ההכאה הוא לט' מלקות כמלקות דאורייתא, והוא תימא.

ב"ד או כל יחיד ויחיד

הקצות החושן (סימן ג,ב) מביא דברי הב"ח (סימן א,ג) דלענין כפיה דוקא בעינן סמוכין, אבל בדין בעלמא דלאו מילי דכפיה לא בעינן מומחין בשאר כל המשפטים, אלא במה שכתוב בפרשה עכ"ל. וכתב הקצוה"ח כי דברי הב"ח מבוארים בתוס' דבדין בעלמא לא בעי סמוכין אלא במה שכתוב בפרשה, דהיינו היכא דכתיב ביה אלקים, ולמ"ד אין עירוב פרשיות כתיב (סנהדרין ב, ב) לא בעי סמוכין גבי הודאות והלואות, אבל במילי דכפיה לעולם בעינן סמוכין דקאי אשר תשים אשבעים זקנים.

על מה שהסכים הקצוה"ח להב"ח דבעי ב"ד מומחין דוקא לכפותו, והדיוטות לאו בני עישוי נינהו, חולק עליו הנתיה"מ, והוא סובר דכיון דדמי לעשה סוכה ואינו עושה דכופין אותו לקיים המצוה, כל אדם מצווה להפריש חבירו מאיסור, אפילו מי שאינו בכלל בית דין. ועי"ש שהוכיח כדבריו מסוגיא דב"ק (כח,א) גבי נרצע שכלו ימיו, דיכול רבו להכותו כדי להפרישו מאיסור שפחה, ע"ש.

כדברי הנתייה"מ סובר גם החתם סופר (שו"ת חושן משפט סימן קעז) וז"ל משום שכל ישראל ערבים זה בזה, ונכנס מי שאינו מוחה ויש בידו למחות בכלל אשר לא יקים את דברי התורה הזאת, כפי רמב"ן פ' תבוא עפ"י ספרי. ולא דוקא ב"ד אלא כל אדם מישראל קטן וגדול שוה הוא אם יש בידו לעשות, ואין בין ב"ד ובין כל שום איש מישראל שיכול למחות ולפגוע בעוברי עבירה ולא כלום, ואפילו תלמיד לפני רבו לא מיקרי אפקרותא לפגוע בהם ולהכות באגרופ רשע עד שתצא נפשו, וב"ד שהזכירו בכל מקום לישנא בעלמא הוא, ואורחא דמלתא שיש כח בידם כמו קטן אוכל נבילות ב"ד מצווין להפרישו, וכמו במילה ב"ד מצווים למולו.

חילוק בין להפרישו מאיסורא לכפייה לקיים מ"ע

הקצוה"ח במשובב נתיבות מחלק בין להפרישו מאיסור שלא צריך מומחה, וגם יחיד חייב, להדין של כפייה על מצוות שצריך ב"ד. ולפי"ז מיישב ההיא דנרצע שכלו ימיו דיכול רבו להכותו, משום שגם יחיד חייב להפרישו מאיסור שפחה, וכן מי שרואה חבירו לובש שעטנז יכול לפושטו מעליו אפילו בשוק, אבל לכופו לקיים מצות עשה, כגון מי שאינו עושה סוכה או אינו נותן צדקה, לזה צריך ב"ד דוקא.

כפייה לא לעבור על ל"ת

ומוסיף הקצוה"ח שיש עוד חילוק בין להפרישו מאיסורא לכפייה במצוות, שלהפרישו מאיסור אינו אלא בהכאה בעלמא, אבל ב"ד שכופין לקיים עשה מכין אותו עד שתצא נפשו, דלא אמרו ניתן להצילו בנפשו אלא בעבירות הידועות כגון רודף אחר נערה המאורסה, או במקום שקנאין פוגעין בו, ובשאר איסורין לא ניתן להצילו בנפשו כדי להפרישו. ממשיך הקצוה"ח שמזה הוכיחו בעלי מוסר הראשונים (בפשטות כוונתו להרמב"ן הנ"ל, ועי"ע בפירוש המיוחס לרמב"ן על שיר השירים פ"ד פ"א) דעשה חמירא מל"ת, דרק בעשה מכין עד שתצא נפשו. וזה ודאי אם כבר עבר על העשה אין עונשין אותו, אלא קודם שקיים העשה מכין עד שתצא נפשו בכדי לכופו לקיים העשה, ובשאר איסורי ל"ת אינו ניתן להצילו בנפשו להפרישו מאיסור נבילות וטריפות. אבל מדברי הר"ן שהזכרנו לעיל מבואר שגם כדי שלא יעבור על ל"ת יש דין של כופין אותו עד שיאמר רוצה אני או עד שתצא נפשו. שהרי כתב שאם היה פסח והיה אוכל חמץ, מלקינן ליה ולא רצה לעמוד מלאכול חמץ, אע"ג דמצות ל"ת הוא, מחינן ליה תו עד שיאמר רוצה אני או עד שתצא נפשו.

ועל' במנ"ח (מצוה ח אות ה) שכתב שאינו מפורש אם רוצה לעבור על ל"ת אם כופין אותו כדי שלא לעבור, אבל נראה פשוט דאם רוצה לעבור על לאו בקו"ע ודאי אין מניחין אותו בשום אופן, דל"ת בקו"ע חמור מעשה שרוצה לעבור בשוא"ת, דאם יעבור בקו"ע ודאי הל"ת חמור כמבואר ביבמות, א"כ בודאי אין מניחין אותו. ועי"ש שמוכיח מהא דכתבו התוס' שכופין על הצדקה אע"פ דהוי מצוה שמתן שכרה בצדה, משום דיש כאן לאו של לא תקפוץ, א"כ מבואר היכא דאיכא לאו אפי' אם עובר בשוא"ת מ"מ כופין אותו עד כדי להצילו מן העבירה.